

ЕКОНОМІКА

УДК 32.019.51:330.111.66

DOI: 10.32342/2074-5354-2020-2-53-1

Р.М. КЛЮЧНИК,

кандидат політичних наук, доцент кафедри глобальної економіки
Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро)
ORCID 0000-0001-6787-275X

К.О. НЕВЕСЕЛА,

здобувачка Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро)
ORCID 0000-0001-7678-5068

ПОПУЛІЗМ ЯК СУЧАСНИЙ ПОЛІТИКО-ЕКОНОМІЧНИЙ ФЕНОМЕН

У статті проведено аналіз популізму як комплексного політико-економічного феномену. Проаналізовано основні підходи до інтерпретації поняття «популізм». Досліджено мобілізаційний потенціал популізму.

Розглянуто економічні вимоги сучасних популістів. На прикладі європейських правих сил доведено успішність популістів у політичній боротьбі за допомогою антимігрантських гасел. Розкрито економічний базис популістських вимог італійських євроскептиків. Наведено приклади «Національного об'єднання» (Франція) та PEGIDA (Німеччина).

Розглянуто кейс Республіки Білорусь, зокрема відмову від запровадження жорсткого карантину через COVID-19. Доведено, що це рішення було детерміноване, зокрема, економічними міркуваннями. Продемонстровано позитивне сприйняття громадянами України нереальних економічних пропозицій. Висловлюється припущення щодо послаблення позицій популістів через зростання доходів населення.

У статті використано праці західних та українських вчених, які містять сучасний погляд на проблему популізму в його політичному та економічному вимірах.

Доведено, що міграційна криза, економічна нестабільність та простота політичної риторики сприяють «живучості» популізму, який не можна розглядати як суто позитивне чи негативне явище.

Ключові слова: популізм, економічна криза, інфляція, міграція, ринок праці, євроскептицизм, COVID-19.

В статье проведён анализ популизма как комплексного политико-экономического феномена. Проанализированы основные подходы к интерпретации понятия «популизм». Исследован мобилизационный потенциал популизма.

Рассмотрены экономические требования современных популистов. На примере европейских правых сил доказана успешность популистов в политической борьбе с помощью антимигрантских лозунгов. Раскрыт экономический базис популистских требований итальянских євроскептиков. Приведены примеры «Национального объединения» (Франция) и PEGIDA (Германия).

Рассмотрен кейс Республики Беларусь, в частности отказ от введения жёсткого карантина в связи с пандемией COVID-19. Доказано, что это решение было predetermined, в частности, экономическими соображениями. Продемонстрировано положительное восприятие гражданами Украины нереальных экономических предложений. Высказывается предположение относительно ослабления позиций популистов из-за роста доходов населения.

В статье использованы работы западных и украинских учёных, которые содержат современный взгляд на проблему популизма в его политическом и экономическом измерениях.

Доказано, что миграционный кризис, экономическая нестабильность и простота политической риторики способствуют «живучести» популизма, который нельзя рассматривать исключительно как положительное или отрицательное явление.

Ключевые слова: популизм, экономический кризис, инфляция, миграция, рынок труда, евроскептицизм, COVID-19.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. У сучасному дискурсі демократичних країн та розвинутих економік залишилося небагато місця для сумнівів у цінностях демократії та пов'язаних з нею політичних практик: виборів, референдумів, публічних обговорень. Латинський вислів «Vox populi vox Dei» (голос народу – голос Бога) є актуальним не лише на загальнодержавному, а й на місцевому рівні. Економічне життя донедавна підпорядковувалося тим же закономірностям, що й політика: більше відкритості, прозорості, участі громадян, обмеження монополії.

Втім представницька демократія не завжди здатна впоратися із сучасними викликами. Сьогодні можна навіть говорити про черговий «авторитарний відкат» [1, с. 9]. Глави держав, депутати парламентів, органи місцевого самоврядування, представники виконавчої влади часто не усвідомлюють своєї відповідальності перед громадянами. Небажання вищеозначених акторів виконувати свої зобов'язання та дотримуватися норм етики призводить до розквіту політичного та економічного популізму, який, хоч і не є новим явищем, але завдяки суспільно-економічним та політичним трансформаціям сьогодні набуває нових форм. Пандемія COVID-19 лише прискорила та актуалізувала ці форми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення досліджуваної проблеми та виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячено статтю. Дослідженню популізму в його політичному й економічному вимірах присвячено багато праць як вітчизняних, так і закордонних фахівців. Е. Лакло,

Ф. Паніцца, А. Філіпович, Р. Янсен, О. Барабанов, Г. Вайнштейн, І. Кіянка розглядають популізм як феномен. Економічні передумови виникнення такого явища знаходимо в працях А. Задой, В. Момота, Я. Чернятевич. Також сучасні вчені розглядають окремі кейси популізму: рух PEGIDA (К. Грабов, Й. Мацала), політичну риторику М. Ле Пен (А. Жидкова), італійський евроскептицизм (С. Белянські, Л. Кодоньо). Для надання нашому дослідженню більшої релевантності ми використали статистичні дані з відкритих джерел, а також повідомлення ЗМІ. Слід зазначити, що в сучасній науці порівняно мало міждисциплінарних досліджень, які б поєднували економічне та політологічне бачення цієї проблеми.

Формулювання цілей статті. Мета дослідження полягає у виокремленні нових проявів політичного та економічного популізму в умовах сучасних трансформацій.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Демократичні перетворення повоєнних десятиліть та колапс «соціалістичного табору» зумовили залучення сотень мільйонів громадян десятків країн до активної участі у визначенні політичного та економічного майбутнього цілих націй та регіонів. Втім, якщо західні країни на кшталт ФРН, Іспанії та Португалії повернулися до демократії після певної перерви (а ринкова економіка там взагалі не зникла), то пострадянським державам відверто бракувало досвіду політичної та економічної участі. Це, серед іншого, зумовило певне розчарування громадян в ідеалах представницької демократії та ринкових відносин.

Несприйняття частиною населення усталених «правил гри» призводить до

створення сприятливого клімату для політичного й економічного популізму. Наразі сформувався різні підходи до його розуміння.

1. Світоглядно-ідеологічний. Популізм інтерпретується як *thin-centered ideology*, тобто ідеологія у вузькому сенсі. Так, К. Мюдде розглядає популізм як ідеологію, прибічники якої бачать суспільство розділеним на дві нерівні частини: «чистий» народ (працівників, самозайнятих осіб, дрібний бізнес) та корумповану еліту (політиків, великий бізнес). Отже, вони наполягають на тому, що в політиці має виражатися загальна воля народу [2, с. 543]. Також популізм може сприйматися як особлива форма світогляду. Говорячи про світоглядні проблеми, зазначимо, що популістам подекуди вдається поєднати лівий та правий радикалізм. Російський політолог Г.І. Вайнштейн зазначає, що сучасні антиглобалісти та європейські радикали використовують таке поєднання, що унеможливає класифікацію цих партій та рухів за допомогою традиційної ліво-правої шкали [3, с. 70–71]. Такий еkleктизм у політико-економічному світогляді, якого ми торкнемося в наступному пункті, органічно вписується у загальносвітову тенденцію домінування постмодерних ідей.

2. Логіко-дискурсивний. Популізм можна інтерпретувати як політико-економічну логіку чи дискурс. Популізм як логіку конституювання політичного суб'єкта (народу) через поділ соціального простору на владу та пригнічувану сторону досліджує Е. Лакло [4, с. 38]. Популісти свідомо експлуатують дихотомію «ми – вони», інтерпретуючи її економічно та нав'язуючи її широким масам населення. З цього випливає розуміння популізму як дискурсу, що протистоїть існуючій розстановці сил (*anti-status quo discourse*), це спрощує інтерпретацію суспільного простору шляхом символічного розмежування еліти та маси [5, с. 3]. Протиставлення «ми – вони» пов'язане, зокрема, з властивим популістським рухам антиплюралізмом: перебуваючи в опозиції, вони критикують владу та і-

теблїшмент у цілому. Перебуваючи при владі, популісти, на думку П. Філіповича, можуть прагнути відмовити опозиції (парламентській та позапарламентській) у будь-якій легітиматії [6, с. 142–143]. Популізм, за словами В. Литвина, є формою різко антагоністичної риторики або політики, яка спрощує існуючі проблеми з надзвичайною легкістю, безболісністю, а іноді й конкретикою, зводить усі проблеми до розпливчастих рішень [7, с. 70]. Характерна особливість популізму полягає в експлуатації масових стереотипів та міфів (так, популярними є міфи про героя, про золотий вік (не обов'язково в майбутньому). А.В. Мінаєва вказує на властивий популістським програмам економічний протекціонізм, що розуміється як орієнтація на державне регулювання економіки, а також соціальний патерналізм як необхідність розширення соціальних програм. Це положення варто підкреслити особливо: незважаючи на те, що ми говоримо про правий популізм, економічні аспекти програм відповідних партій часто мають лівий характер: розподіл ресурсів, соціальна справедливість, державна власність тощо [8, с. 125].

3. Поведінково-стильовий. Популізм представлений своєрідним стилем публічної поведінки. Звернемо увагу передусім на домінування перформативних елементів діяльності (політейнмент). Політичні та фінансові лідери все частіше свідомо перетворюють свою діяльність на перформанс, щоб сподобатися виборцям, які виступають у ролі глядачів шоу. На думку Р. Брубейкера, можна вести мову про дискурсивно-стильовий напрям у вивченні популізму [9]. Головним завданням, отже, стає дослідження основних характеристик своєрідного популістського стилю. Мові політика в розважальному форматі часто бракує раціонально-логічної аргументації. Б. Моффіт та С. Тормі виокремлюють три елементи цього стилю: 1) апеляція до народу (*appeal to the people*); 2) сприйняття політичної реальності за допомогою ключових слів «криза», «загроза», «занапад»; 3) погані манери: використання пейоративної, неполіткоректної лексики,

образи, перехід на особистості тощо [10]. Так, прикладом політичного діяча, який свідомо використовує такий стиль, є Д. Трамп, якого часто звинувачують у нетолерантності (можна звернутися до його реплік у «Твіттері»). Декларування політичних досягнень та успіхів, анонсування майбутньої діяльності в цілому замінює політичну та економічну діяльність як таку.

4. Інструментально-мобілізаційний. Популізм можна розуміти і як стратегію, спрямовану на мобілізацію широких мас населення. Так, Р. Джансен інтерпретує популізм як метод політичної практики, спрямований на мобілізацію населення в публічну та протестну активність, що супроводжується артикуляцією антиурядової, націоналістичної риторики, що звеличує простий народ (*ordinary people*) та засуджує істеблішмент, великий бізнес та особливо ТНК [11, с. 82]. Мета популістів – не дати владу народу, а змусити значну його частину вийти на вулицю, продемонструвавши бізнес-колам та політичним елітам серйозність своїх намірів. Це було видно на прикладі руху «Захопи Волл-стріт». Учасники прагнули привернення суспільної уваги до злочинів фінансової еліти та проголосили гасло «Нас 99%».

Звичайно, перелічені вище теоретичні підходи не охоплюють усієї множини інтерпретацій популізму, який є надзвичайно динамічним та суперечливим явищем.

Одним з найяскравіших проявів популізму сьогодні є правий популізм у Європі. Демографічні, соціальні, економічні фактори зумовили потребу розвинутих країн у дешевій робочій силі. Крім того, після 2011 р. збільшилася кількість мігрантів, що шукали вже не тільки роботу, а й захист від бойових дій. У країнах ЄС іммігранти важко асимілюються, неохоче вивчають мову, культуру, традиції, зберігають анклавність, проживаючи в окремих районах. Це зумовлює частоту етнокультурних конфліктів у країнах найбільшого в'їзду – Франції, Німеччині, Великобританії. Європейські країни праг-

нуть захистити права титульної групи шляхом проведення спеціальної політики, що здійснює відбір якісних мігрантів, встановлює обмеження для певних категорій мігрантів (введення етнокультурних, лінгвістичних, релігійних, статевих, вікових, кваліфікаційних, майнових цензів) [12, с. 23]. Це бажання захистити цінності титульної нації призводить не лише до певних заходів у правовому полі, а й до зростання впливу популістських сил.

Майже всі популістські сили не є відкритими адвокатами недемократичних способів управління, навпаки, можна навіть знайти ритуальну повагу до демократичних принципів та ринкової економіки в офіційних заявах та програмних документах таких політичних сил. Незважаючи на це, вони підривають рівень легітимності, оскільки політична та економічна доктрина популістів часто має антиплюралістичний характер, що протистоїть конституційним засадам держав з представницькою демократією.

Можна говорити про антисистемну позицію виборців, які підтримують популістські партії. Ці громадяни не визнають політичну систему в її існуючому вигляді та прагнуть її змінити. Отже, таке волевиявлення має оцінюватися перш за все як сигнал загрози для правлячих еліт, корпоративних кланів, бізнес-структур, окремих лідерів, які нездатні ефективно проводити проголошений політичний курс. Варто зазначити, що ультраправі популісти здебільшого виступають за беззастережну підтримку засад приватної власності, свободи підприємництва та ринкової економіки. У цьому сенсі вони, на нашу думку, є лояльними та «просистемними» у відношенні до капіталістичного способу господарювання. Інакше кажучи, жоден політик, окрім відвертих маргіналів, не пропонує «відібрати та поділити» приватну власність.

Міграційна криза призвела до появи нового протестного руху, який отримав назву «PEGIDA» (акронім від «Патріотичні європейці проти ісламізації Заходу»). Слід підкреслити, що «PEGIDA» дбає про свій імідж руху, який протестує легаль-

ними методами, що полегшує завоювання прихильності громадян і ускладнює критику чи санкції з боку влади. У різних формах протесту, які організовує «PEGIDA», помітне коливання кількості учасників, що корелюється з популярністю та впливовістю організації. Символом протестів стали щотижневі (переважно по понеділках) вечірні вуличні марші в Дрездені, організовані через Інтернет. Вони отримали назву «Abendspaziergang» (вечірня прогулянка). Як зазначає К. Грабов, саме в столиці Саксонії та її околицях сформувалася критична маса людей, які сприйняли ідеї лідера руху Л. Бахмана [13, с. 177].

Я.Е. Мацала (Польща) робить висновок: «Добре організовані регулярні марші свідчать про значні мобілізаційні можливості» [14, с. 164]. На нашу думку, рух «PEGIDA» може проявити себе в подальшому, враховуючи те, що уряду А. Меркель поки не вдалося вирішити міграційну кризу. Електоральний успіх союзників руху «PEGIDA», партії «Альтернатива для Німеччини» (AfD) в 2017 р., на нашу думку, є лише початком масштабного повороту німецької політики в правий бік. Адже склад ландтагів (земельних парламентів) у ФРН є часто більш радикальним, ніж Бундестагу. «Альтернатива для Німеччини» також відстоює протекціоністські позиції. Але реакція на вихід Великої Британії з ЄС викликала неоднозначну реакцію: деякі члени AfD вважають, що це матиме негативні економічні й політичні наслідки (як відомо, Brexit часто є прикладом для наслідування в дискурсі євроскептиків).

Серед нових проявів економічного протесту варто відзначити рух «жовтих жилетів» у Франції, який стихійно започатковано наприкінці 2018 р. Цей рух звертає на себе увагу тим, що він не має чітко визначеного лідера і не керується тією чи іншою політичною партією чи бізнес-групою, а його вимоги переважно економічні (протест спочатку був спрямований проти підвищення податку на паливо). Втім його вимоги вже були почуті на найвищому рівні, включаючи Е. Макрона та французький уряд.

Особливої актуальності в цьому контексті набуває приклад Італії, де при владі у 2018–2019 рр. перебував популістський уряд. Італія – країна неоднозначна та суперечлива економічно та політично. Це пов'язано, зокрема, з історією її об'єднання: далеко не всі італійські держави минулого були настільки розвинутими, як П'ємонт, у становленні якого вагому роль відіграли Дж. Мадзіні, Дж. Гарібальді та К. Кавур. Наслідки роздробленості проявляються сьогодні у протиріччях між постіндустріальною Північчю та набагато біднішим Півднем Італії, де мафія і донині не здає своїх позицій. Варто згадати, що мафія під час пандемії COVID-19 роздавала бідним італійцям продукти, а поліція попереджала про корисливість мотивів мафії.

Згідно з дослідженнями 2016 р., рівень бідності в північних регіонах Італії – 4,4%, у той час як у південних регіонах – 20,6%. З п'яти регіонів з найменшим рівнем охоплення населення освітою чотири розташовані на Півдні [15]. За описаних умов актуалізуються протестні настрої населення північних регіонів, виразником яких стала політична партія «Lega Nord» («Ліга Півночі»). Ця партія з'явилася в 1989 р. на базі «Ломбардської Ліги», невеликого політичного клубу. Серед причин успіхів «Ліги Півночі» польський автор С. Белянські називає її федералістське спрямування, опозицію до фіскального та бюрократичного утиску процвітаючої Півночі на користь економічно слабшого Півдня, який страждає від впливу організованої злочинності [16, с. 10].

«Ліга Півночі» є партією переконаних євроскептиків. Український дослідник О. Тарнавський виділяє поміркований та радикальний євроскептицизм. Помірковані євроскептики критикують та піддають сумніву певний напрям діяльності ЄС, але в цілому готові до компромісу та співробітництва. Радикали ж виступають проти подальшого розширення ЄС, а в окремих випадках – і проти членства своїх країн у Союзі та навіть проти самого існування цієї організації [17, с. 38]. У партійному політичному курсі «Ліги

Півночі» завжди існувало протиріччя під віднесенням Півночі Італії до Європи та протекціонізмом стосовно італійської держави та ЄС. У зв'язку з цим поворот у бік євроскептицизму слід розглядати не як радикальну зміну ідеології, а як зміну в розстановці пріоритетів: тепер на перше місце вийшла ідея захисту від втручання наднаціональних економічних та політичних механізмів [18, с. 100–101].

Євросоюз є об'єктом послідовної критики з боку «Ліги Півночі» також через його прихильність культурній багатоманітності. Загальновідомо, що толерантність – одна з провідних європейських цінностей. Партія не заперечує мультикультуралізм, що історично склався на європейських теренах, як і культурну багатоманітність регіонів Італії (мова йде про вальденсів, вірмен, євреїв, словенців, хорватів), але не готова інтегрувати велику кількість людей, які історично там не проживали (арабів, турків, африканців). На початку 2000-х рр. «Ліга Півночі» виступала категорично проти проекту Конституції ЄС, яка й не була прийнята. Сьогодні «Ліга Півночі» пропонує внести до низки законодавчих актів положення про християнську цивілізацію як основу європейської культури [19, с. 137].

Після 2014 р. більшість правих популістів Європи підтримали російську політичну еліту, керівництво Росії та засудили введення економічних санкцій. Не стали винятком й ультраправі в Італії: вже в жовтні 2014 р. делегація «Ліги Півночі» відвідала Росію. Серед діячів, які репрезентують «Lega Nord», слід зупинитися на М. Сальвіні, ексміністрі внутрішніх справ Італії. Так званий «Декрет Сальвіні» істотно спростив депортацію мігрантів; крім того, порти Італії часто оголошуються закритими для суден, що перевозять мігрантів, особливо якщо судно перебуває ближче до порту іншої держави (наприклад, Франції чи Греції). Крім того, заява про надання притулку не розглядається взагалі, якщо особа підозрюється в торгівлі забороненими речовинами [20]. У 2019 р. було порушено справу проти капітанки німецького судна «Sea-Watch 3»,

яка висадила на італійський берег групу мігрантів. Станом на березень 2019 р. італійський уряд уже працював над скасуванням економічних санкцій проти Росії [21]. У 2020 р. італійські євроскептики запустили новий проєкт – партію «Italexit», за аналогією з «Brexit». Л. Кодоньо та Дж. Галлі у своїй статті, опублікованій на сайті Лондонської школи економіки та політичних наук, виокремлюють три причини, через які може статися вихід Італії зі складу ЄС:

1. Політична логіка може переважити економічну.

2. Тривале незадовільне значення економічних показників, які нездатні зберігати конкурентоспроможність в умовах закликів до знецінювання та відмови від єдиної валюти, поєднані з неможливістю скоротити дефіцит державного бюджету, що призводить до нестабільної динаміки співвідношення дефіциту держбюджету і ВВП.

3. Учасники фінансового ринку, які діють відповідно до перших двох факторів та продукують «self-fulfilling prophesy» (самовтілюване пророцтво).

Другий аргумент, на думку авторів, є слабким, адже Italexit може створити більше проблем, ніж вигід, і, таким чином, краще звертатися до більш глибоких проблем. А третій аргумент являє собою реальну небезпеку: якщо передбачуваний ризик пунктів 1 та 2 зростає разом з доходністю за італійськими урядовими облігаціями, то Italexit стає самовтілюваним пророцтвом [22].

Французька партія «Національне об'єднання», яка до 2018 р. мала назву «Національний фронт», також досить успішно експлуатує популістську риторику. Політичний портрет виборців, які голосують за партію та її лідера М. Ле Пен, дещо змінився, порівняно з традиційним електоратом її батька та попередника Ж.-М. Ле Пена. Так, вона, будучи матір'ю трьох дітей, змогла збільшити свою популярність серед жінок [23, с. 45]. Раніше М. Ле Пен пропонувала вихід Франції із зони євро, але після 2019 р. перестала відстоювати цю позицію [24]. У той же час

вона виступає за помірний протекціонізм та проти «анархічної глобалізації».

Про популярність правих популістів у сучасній Європі свідчать результати виборів 2019 р. до Європарламенту. 73 депутати із 751 – це переконані євроскептики, які об'єдналися в парламентську групу «Identity and Democracy» («Ідентичність і демократія»). При цьому в Італії та Франції популісти навіть здобули перемогу: 28 та 22 депутати відповідно представляють свої країни у цій парламентській групі. Харизматична лідерка М. Ле Пен відіграла важливу роль в отриманні своєю партією 23,31% голосів французів. Крім того, до найрадикальнішої євроскептичної групи увійшли 11 німців. Австрія та Бельгія представлені трьома депутатами з кожної країни. По двоє депутатів делегували Чехія та Фінляндія, а Данія та Естонія – лише по одному [25]. Якщо представники Франції, Італії та Німеччини в Європарламенті вже досить відомі та згадані вище, то особливу увагу слід звернути на депутатів від інших країн. Так, Фінляндію в складі цього об'єднання представляє партія «Perussuomalaiset» («Істинні фіни»), а Чехію – партія «Svoboda a přímá demokracie» («Свобода і пряма демократія»). Втім слід зазначити, що в більшості країн ЄС радикальні популісти не змогли набрати необхідну кількість голосів та не отримали місць у Європарламенті.

Однак за межами Євросоюзу популісти мають не меншу популярність. На нашу думку, особливо помітним прикладом впливу популістської стратегії на економіку Білорусі стала відмова керівництва країни від оголошення карантину у зв'язку з пандемією COVID-19. Білорусь вдалася до найм'якіших обмежень: лише освітній процес було тимчасово переміщено в онлайн-режим. Працювали всі підприємства, не було обмежень у русі транспорту, те саме стосувалося і сфери послуг. У квітні 2020 р. Білорусь була практично єдиною європейською країною, де проходили спортивні змагання. Усе це супроводжувалося заявами глави держави про те, що вірус не є небезпечним, і країна не може собі дозволити за-

знавати економічних збитків через пандемію.

Економічний популізм є поширеним і в Україні: практично всі провідні політичні партії використовують його у своїй комунікації з виборцями. На нашу думку, це пов'язано з невідповідністю українських громадян чуття реалістичні (не завжди позитивні) прогнози та розрахунки. Кандидати та партії регулярно дають завідомо нереалістичні обіцянки, аби виграти вибори чи «відтягнути» голоси (це стосується технічних кандидатів). Так, у 2006 р. Партія екологічного порятунку «ЕКО+25%» обіцяла надбавки всім мешканцям України, які живуть в екологічно несприятливих умовах (тобто практично всім). У 2008 р. спроби Ю. Тимошенко компенсувати вклади Сбербанку СРСР завершилися виплатою 1 000 грн, яку отримали не всі вкладники. Неодноразово громадянам України обіцяли зарплати європейського рівня, зниження податків до нереально низьких значень, що досить ефективно спрацьовувало. Серед останніх прикладів – заяви прем'єр-міністра Д. Шмигала про створення 500 тисяч робочих місць в Україні після завершення карантину [26]. Очевидно, що ця обіцянка є утопічною, адже за умов економічної кризи та зниження попиту на українську продукцію кількість робочих місць не може істотно зростати, а командно-адміністративні методи мають обмежену сферу застосування через домінування приватної форми власності у більшості галузей економіки України. А. Задоя зазначає, що в Україні відбувається деструктивна деіндустріалізація (на відміну від конструктивної деіндустріалізації в західних країнах). Вона не підготовлена достатнім рівнем розвитку промислового виробництва, що задовольняло б ключові потреби суспільства. Більше того, для сучасної української молоді перспектива роботи в промисловості є антицінністю [27, с. 33–34].

В. Момот, інтерпретуючи дослідження Г. Гофстеде, зазначає, що Україна, Росія та Польща є дуже ієрархічними спільнотами зі значним рівнем централізації

та дистанцією до влади, де надвисоким є значення символів, що підтверджують статус. Україна, Росія та Японія віддають перевагу колективістським цінностям. Цікаво, що відповідно до оцінок, наданих Гофстеде, Україна належить до групи країн з максимально колективістською свідомістю та досить неявним стилем комунікацій (разом з Росією) [28, с. 117].

Центр економічної стратегії провів у 2019 р. соціологічне дослідження в Україні з метою виявити рівень підтримки популістських гасел громадянами. Було запропоновано 8 популістських пропозицій, кожну з яких пропонували оцінити респондентам:

1. Державне регулювання цін на ліки та продукти.
2. Підвищення мінімальної пенсії до 5 000 грн.
3. Зниження пенсійного віку.
4. Максимальна зарплата має бути не більше, ніж в п'ять разів вища за мінімальну.
5. Наказати роботодавцям збільшити зарплату до 1 000 дол.
6. Газ, видобутий в Україні, спрямувати на потреби населення.
7. Зниження ціни на газ удвічі.
8. Гарантоване державою працевлаштування всім громадянам.

У середньому 84% респондентів вважають популістські пропозиції позитивними для добробуту, а 59% – і позитивними, і реалістичними. 52% українців вважають усі 8 пропозицій позитивними для свого добробуту, 96% підтримують більше 5 пропозицій, і лише менше 1% не підтримують жодної. Найбільшу підтримку має встановлення державного регулювання цін на ліки та продукти. 90% українців вважають, що це позитивно вплине на добробут їхніх родин, а 75% вважають таку пропозицію і позитивною, і реалістичною. Дані соціологічних опитувань показують, що українці вважають зростання цін найважливішою проблемою для них особисто. Таким чином, хоча насправді проблема зростання цін не є такою актуальною, якою вона була у 2014–2015 рр., українці досі вважають

її найгострішою. Також соціопитування свідчать, що українці систематично переоцінюють рівень інфляції, у той час як реальний рівень інфляції поступово знижувався з 2016 р. На думку авторів, є два можливих пояснення цьому явищу. По-перше, прогнозуючи рівень цін на майбутнє, українці можуть брати до уваги не лише поточний рівень інфляції, а й згадувати періоди високої інфляції (2008–2009, 2014–2015 рр.). Оскільки попередні періоди надвисокого цінового зростання були несподіваними для пересічних українців, то для них може бути раціональним брати до уваги можливість несподіваного та різкого зростання цін та вважати цю проблему актуальною (наприклад, що ціна за долар в обмінниках дорівнюватиме 40 грн). По-друге, таке сприйняття може бути ірраціональним. Економічна поведінка свідчить, що люди більш схильні фокусуватися на втратах, а не на виграшах. Таким чином, оскільки зростання цін негативно впливає на добробут українців, вони можуть більше помічати зростання цін, а не їх падіння [29, с. 10]. Стосовно ж пенсійного віку, в більшості розвинутих країн спостерігається поступове його підвищення через зниження народжуваності та зростання тривалості життя, що зумовлює дефіцит пенсійних фондів країн. Гарантоване працевлаштування взагалі є неможливим в умовах ринкової економіки: навіть у країнах, де частка державного сектора в економіці є значною, держава не в змозі забезпечити стовідсоткову зайнятість, оскільки існує фрикційне безробіття (громадяни добровільно залишили одне місце роботи і перебувають у пошуку іншого).

Популізм підживлюється поточною соціально-економічною ситуацією в Україні, яку Я. Чернятевич характеризує як турбулентну, виокремлюючи такі її причини:

– низький рівень задоволення потреб населення та, як наслідок, активні міграційні процеси за межі країни та в межах України;

– політична нестабільність та, як наслідок, високі ризики для інвесторів;

– неефективна державна політика у грошово-банківській сфері, як наслідок – зниження доходів населення, підвищення рівня бідності в країні;

– дефіцит бюджету, зумовлений неефективною політикою у фінансовій сфері, та незадовільний рівень державного фінансування програм розвитку новітніх галузей економіки [30, с. 45].

У той же час в Україні спостерігається позитивна тенденція щодо зростання відношення мінімальної заробітної плати до рівня прожиткового мінімуму працездатної особи протягом останніх 20 років. Якщо в 2000 р. мінімальна заробітна плата складала 36% від прожиткового мінімуму, то в 2020 р. – вже 216% [31, с. 19]. Ця тенденція, на нашу думку, могла б позбавити популістів частини їх електоральної бази.

Втім, повертаючись до тез, висловлених нами на початку статті, підкреслимо, що популізм не можна вважати суто позитивним чи негативним явищем. Це лише окремих аспект багатогранного політичного та економічного життя, і його слід досліджувати лише в комплексі з іншими аспектами.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок. Популізм є багатогранним та комплексним поняттям, щодо інтерпретації якого в сучасній науці сформувалися кілька концептуальних позицій. Популізм інтерпретують як ідеологію чи політичний світогляд, що поділяє світ за допомогою дихотомії «ми – вони». З цієї позиції випливає і розуміння популізму як форми

економічного дискурсу, що полягає у використанні заздалегідь нездійснених гасел. Крім того, популісти використовують особливу стилістику, яка наближена до стандартів пересічного громадянина. Нарешті, популізм є важливим інструментом мобілізації широких мас населення.

Сучасна Європа зіштовхнулася з міграційною кризою, яка істотним чином вплинула на місце та роль популістів у низці країн. Якщо до початку 2010-х рр. вони вважалися політичними маргіналами, то вибори до Європарламенту 2014 та 2019 рр. засвідчили зростання їх популярності. Громадяни європейських держав вимагають більш послідовної міграційної та соціально-економічної політики. Популісти ж на кшталт М. Сальвіні та М. Ле Пен надають громадянам чіткі та зрозумілі відповіді стосовно, наприклад, податків чи публічних видатків. Українські дослідники довели, що більша частина громадян готова підтримати завідомо нездійсненні обіцянки, як-от знизити ціну на газ або гарантувати працевлаштування всім громадянам. Це зумовлено, серед іншого, недостатньою обізнаністю громадян в економічних питаннях та патерналістськими настроями.

В умовах медіатизації політики популізм використовує весь арсенал засобів, у тому числі соціальні мережі. Втім говорити про ціннісний аспект популізму ми вважаємо передчасним. Це явище не є однозначно позитивним чи негативним, натомість ми вважаємо його адекватною відповіддю на нездатність традиційних політичних сил вирішити поточні проблеми в економічному житті.

Список використаної літератури

1. Невесела К.О. Теорія хвиль демократизації та її інтерпретації. *Соціально-гуманітарні дослідження та інноваційна освітня діяльність*: матеріали II Міжнародної наукової конференції (26–27 червня 2020 р., м. Дніпро) / наук. ред. О.Ю. Висоцький. Дніпро: Охотник, 2020. С. 8–10.
2. Mudde С. The Populist Zeitgeist. *Government and Opposition*. 2004. Vol. 39. No. 4. P. 541–563.
3. Вайнштейн Г.И. Современный популизм как объект политологического анализа. *Полис. Политические исследования*. 2017. № 4. С. 69–89.
4. Laclau E. Populism: What's in a Name? *Populism and the Mirror of Democracy* / ed. by F. Panizza. London and New York: Verso. 2005. P. 32–49.

5. Panizza F. Introduction: Populism and the Mirror of Democracy. *Populism and the Mirror of Democracy* ed. by F. Panizza. London and New York: Verso. 2005. P. 1–31.
6. Filipowicz A. Etos mediów w dobie populizmu. *Studia Bobolanum*. 2017. Nr. 3. S. 137–166.
7. Литвин В. Популістські партії у структурі модерних партійних систем країн Центральної Європи: порівняльний аналіз. *Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації*. 2012. № 2. С. 69–77.
8. Минаева А.В. Российский популизм: политическая реальность или перспектива? *Вестник Пермского университета. Политология*. 2017. № 4. С. 123–133.
9. Brubaker R. Why Populism? *Theory and Society*. 2017. Vol. 46. No. 5. P. 357–385.
10. Moffitt B., Tormey S. Rethinking Populism: Politics, Mediatisation and Political Style. *Political Studies*. 2014. Vol. 62. No. 2. P. 381–397.
11. Jansen R. **Populist Mobilization: A New Theoretical Approach to Populism**. *Sociological Theory*. 2011. Vol. 29. No. 2. P. 75–96.
12. Вдовичин І.Я., Наумкіна С.М. Формування комплексної міграційної політики як умова забезпечення стабільності країн ЄС. *Політикус*. 2019. Вип. 2. С. 22–27.
13. Grabow K. PEGIDA and the Alternative für Deutschland: two sides of the same coin? *European View*. 2016. Vol. 15. Issue 2. P. 173–181.
14. Macała J.E. PEGIDA – polityczny ruch protestu. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio K. Politologia*. 2017. Vol. 24. No. 2. S. 155–171.
15. Usseglio Ashley N. The North-South Divide: Regional Economic Inequality in Contemporary Italy. *UVM Honors College Senior Theses*. 2016. 122. URL: <https://scholarworks.uvm.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1137&context=hcoltheses> (дата звернення 28.07.2020).
16. Bielański S. koncepcja Padanii na przełomie XX i XXI wieku, *Przegląd Geopolityczny*. 2016. 18. S. 9–18.
17. Гарнавський О.Р. Проблемні аспекти й перспективи розвитку сучасних типологій євроскептицизму. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. *Політологія. Соціологія. Право*. 2017. № 3–4. С. 34–39.
18. Барабанов О.Н., Шибкова М.О. Евроскептицизм в Италии: эволюция политической программы «Лиги Севера». *Вестник МГИМО-Университета*. 2015. № 5 (44). С. 99–107.
19. Gould A.C., Messina A.M. (eds). *Europe's Contending Identities: Supranationalism, Ethnoregionalism, Religion and New Nationalism*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014. 301 p.
20. Декрет Сальвини: Италия упрощает депортацию мигрантов. *BBC News*. URL: <https://www.bbc.com/russian/features-45634022> (дата звернення 10 серпня 2020 р.).
21. Италия работает над отменой антироссийских санкций / Корреспондент. URL: <https://korrespondent.net/world/4073556-italyia-rabotaet-nad-otmenoi-antyrossiyskiykh-sanktsyi> (дата звернення 10 серпня 2020 р.).
22. Codogno L., Giampaolo G. Italexit is not a solution for Italy's problems. *London School of Economics and Political Science*. URL: <https://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2017/02/24/italexit-is-not-a-solution-for-italys-problems/> (accessed 08 August 2020).
23. Жидкова А.В. Отношение французов к Марин Ле Пен накануне избирательной кампании 2012 г. *Вестник ЯрГУ. Серия Гуманитарные науки*. 2016. № 4 (38). С. 43–46.
24. Marine Le Pen ahead of Macron's centrist party, say French exit polls. *The Guardian*. URL: <https://www.theguardian.com/politics/2019/may/26/marine-le-pen-national-rally-ahead-of-macron-centrist-party-french-exit-polls> (accessed 05 August 2020).
25. Seats by political group and country: 2019–2024. *European Parliament*. URL: <https://europarl.europa.eu/election-results-2019/en/seats-political-group-country/2019-2024/> (accessed 18 July 2020).

26. Денис Шмигаль: Треба навчитися жити в нових умовах щонайменше два роки. *РБК Україна*. URL: <https://cutt.ly/ndZjKjT> (дата звернення 08 серпня 2020 р.).

27. Задоя А.А. Деиндустриализация в Украине: «двадцать лет спустя». *Академічний огляд*. 2012. № 1 (36). С. 26–35.

28. Момот В.Є. Вплив культурних розмірностей та суспільних цінностей на використання принципів менеджменту. *Європейський вектор економічного розвитку*. 2020. № 1 (28). С. 113–126.

29. Як зробити українців менш вразливими до популізму? Аналітична записка (2019). *Центр економічної стратегії*. URL: <https://ces.org.ua/populism-paper/> (дата звернення 08 серпня 2020 р.).

30. Чернятевич Я.В. Турбулентність у соціально-економічній системі України. *Вісник ОНУ імені І.І. Мечникова. Серія «Економіка»*. 2020. Т. 25. Вип. 2 (81). С. 43–48.

31. Мостепанюк А.В. Стан державної соціальної політики України у контексті євроінтеграції. *Академічний огляд*. 2020. № 1 (52). С. 15–23.